

Religija i tolerancija na balkanskoj vjetrometini

Znanstveni časopis Religija i tolerancija (2002.-2012.)

Zorica Kuburić
zoricakuburic@gmail.com

UDK: 050(497.5):2
2:316]:050(497.5)
Pregledni članak/Review
Primljeno: 3. prosinca 2012.
Prihvaćeno: 4. veljače 2013.

U radu je prikazan časopis Religija i tolerancija u svom desetogodišnjem izlaženju. U razdoblju od prvog pojavljivanja 2002. godine do kraja 2012. zanimanje je za religiju značajno poraslo i broj onih koji su istraživali i pisali o religiji, te se time i obujam časopisa iz godine u godinu povećavao. Sociologija religije postala je prepoznatljiva znanstvena disciplina koju prate i oni koji se religijom uopće ne bave jednako kao i stručnjaci koji je istražuju, ali i oni koji su samo religiozni. Stoga je, unatoč poteškoćama u financiranju znanstvenih časopisa, i ministarstava koja svake godine postavljaju sve teže uvjete za dobivanje sredstava, časopis Religija i tolerancija opstao punih deset godina. Ukupan broj stranica u ovom desetogodišnjem izlaženju je 3.580, a broj autora veći od 200. Broj objavljenih znanstvenih radova po jednom broju u prosjeku je deset, što znači da je godišnje objavljivano 20 znanstvenih radova i 4 prikaza knjiga. Od ostalih rubrika u časopisu se pojavljuju intervjui, prijevodi, predavanja i pisma čitatelja. U tekstu su prikazani najcitiraniji radovi prema SCI indeksu i tekstovi čiji su naslovi najviše privukli pažnju studenata; istraživanje je provedeno 2012. na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Sociologija religije predstavljena u časopisu formirala je svoj znanstveni identitet koji nosi predznak tolerancije. U metodološkom smislu moglo bi se reći da je na pozicijama »metodološkog agnosticizma«. Naime, ako je sociologija religije u odnosu prema religiji »ni za ni protiv, već o njoj samoj«, onda je i časopis Religija i tolerancija pravo mjesto za objektivni govor o religiji.

ključne riječi: religija, tolerancija, sociologija religije, časopisi.

Uvod

Časopis *Religija i tolerancija* pokrenut je entuzijazmom profesora sociologije religije i studenata sociologije i filozofije na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. U burnom razdoblju društvenih previranja i transformacije od ateističkog u teističko društvo, sazrijevala je ideja o potrebi znanstvenih istraživanja fenomena religioznosti. Sociologija religije nije više bila marginalna disciplina kojoj je prijetila opasnost odumiranja zajedno s predmetom istraživanja.

Cilj pokretanja časopisa ogledao se u želji da se omogući šire i kreativnije sudjelovanje akademske javnosti, studenata, građana i različitih vjerskih zajednica u razmatranju religijskog fenomena. S obzirom na proces revitalizacije religije i sve većeg značenja religije u društvu, bilo je nužno, sa sociološkog aspekta, dublje proučiti probleme i tendencije koje procesi sekularizacije i desekularizacije nose sa sobom. U očekivanju da će se kroz ovu publikaciju poboljšati dijalog o problemu religijskog fenomena i religijske tolerancije, s obzirom na značenje što ga oni imaju u multikonfesionalnim zajednicama koje postoje na prostoru bivše Jugoslavije, početni entuzijazam interdisciplinarnog tima urodio je plodom.

Časopis izdaje Centar za empirijska istraživanja religije (CEIR)¹ sa sjedištem u Novom Sadu. Iznikao je iz multikonfesionalne i tradicionalno tolerantne sredine. Specifična heterogenost stanovništva koja se reflektira i na nacionalnu i vjersku strukturu studenata u Novom Sadu, bila je pogodno tlo kako za empirijska istraživanja tako i za bogatstvo religijskog pluralizma. Tako je CEIR postao centar okupljanja skupine stručnjaka s prostora bivše Jugoslavije koji se bave religijom kao predmetom istraživanja. Granice koje su se ispriječile na balkanskoj vjetrometini nisu postojale u elektronskom komuniciranju, te je tako bilo moguće i u najtežim okolnostima baviti se proučavanjem religije u duhu tolerancije.

Uređivački odbor i sadašnji članovi redakcije su: prof. dr. Zorica Kuburić (Novi Sad); prof. dr. Dragoljub B. Đorđević (Niš); prof. dr. Milan Vukomanović (Beograd); prof. dr. Zoran Matevski (Skoplje); prof. dr. Ivan Cvitković (Sarajevo); prof. dr. Sergej Flere (Maribor); prof. dr. Ankica Marinović (Zagreb); prof. dr. Nonka Bogomilova (Sofija); prof. dr. George Wilkes (University of Edinburgh); prof. dr. Miroslav Volf (Yale University).

Ukupan broj stranica u ovom je desetogodišnjem izlaženju 3.580 u B5 formatu. Broj objavljenih znanstvenih radova u prosjeku je deset po jednom broju, što znači da je godišnje objavljivano 20 znanstvenih radova i četiri (4) prikaza knjiga. Od ostalih rubrika u časopisu se pojavljuju intervjui, objavljeno ih je 10; zatim prijevodi, kojih ima sedam (7). Od 2008. uvedena je rubrika *Predavanja*, kojih je do sada objavljeno tri (3) i, najposlije, prisutna su i pisma čitatelja, kojih ima 12 i uglavnom se odnose na religijska iskustva kao i stavove povodom aktualnih zbivanja.

---

¹ <http://www.ceir.co.rs/>

Autori čiji su tekstovi utemeljili časopis

U časopisu *Religija i tolerancija* svoje radove objavilo je više od 200 autora. Na internetskoj stranici Centra za empirijska istraživanja religije pod autorskim katalogom² lako je dostupan popis svih autora te njihovi objavljeni tekstovi.

Jedan od značajnih autora jest profesor Đuro Šušnjić,³ koji je predavao na brojnim sveučilištima u bivšoj Jugoslaviji, mijenjajući mjesta boravka, ali ne i svoje stavove i svoj odnos prema predmetu istraživanja. Tekstovi koje u časopisu *Religija i tolerancija* možemo pronaći su: *Granice tolerancije; Religija i nauka; Prepreke na putu razumevanja i pomirenja; Promocija knjige Metodika verske nastave; Od jednolikosti prema raznolikosti ili od sličnosti prema razlikama; Prenosjenje religijskih vrednosti; Moć i uticaj kulture; Most koji povezuje epohe; Hram kao Božji stan.*

Profesor Šušnjić⁴ izabrao je, ili je on bio izabran, da govori i piše o religiji u razdoblju u kojemu religije nije bilo previše i u kojemu je religija bila poprište mnogih sukoba, jednako kao i u razdoblju u kojem je ona povratila svoju moć i nabujala u društvu koje ju nije u bitnome razumjelo. Budući da je svoj govor o religiji utemeljio u njoj samoj i iz nje razvijao svoja teorijska gledišta, nije podlijegao trenutnim modnim trendovima niti sociološkim empirijskim promjenama. Samo ime časopisa čini se kao da je nastavak njegove knjige *Dijalog i tolerancija*,⁵ a značenje riječi opisano je u prvom tekstu prvog broja časopisa *Religija i tolerancija* u kome čitamo:

»Tolerancija je uslov razvoja ličnosti, kao što je kiseonik uslov disanja. Čovek je tolerantan tek onda kada nešto usvoji od drugog čoveka koji se sa njim ne slaže.«⁶

Sam pojam »tolerancija«, inače, nailazi na dvije vrste otpora. Očekivano je da se toleranciji suprotstavljaju oni kojima je nasilje lakši put komunikacije, međutim, kritike se upućuju i od onih kojima je malo da toleriraju, ili da budu tolerirani, već bi željeli da model odnosa prema drugome bude ljubav. Između ovih krajnosti, između nedopustivog modela ponašanja, kao što je nasilje i lju-

² <http://www.ceir.co.rs/eng/autori/> (01.12.2012).

³ Đuro ŠUŠNJIĆ, *Granice tolerancije, Religija i tolerancija*, 2 (2004) 1, 7-16; *isti*, *Religija i nauka, Religija i tolerancija*, 2 (2004) 2, 7-16; *isti*, *Prepreke na putu razumevanja i pomirenja, Religija i tolerancija*, 4 (2006) 5, 7-14; *isti*, *Promocija knjige Metodika verske nastave, Religija i tolerancija*, 4 (2006) 5, 121-126; *isti*, *Od jednolikosti prema raznolikosti ili od sličnosti prema razlikama, Religija i tolerancija*, 6 (2008) 9, 7-21; *isti*, *Prenosjenje religijskih vrednosti, Religija i tolerancija*, 6 (2008) 9, 139-143; *isti*, *Moć i uticaj kulture, Religija i tolerancija*, 8 (2010) 13, 192-194; *isti*, *Most koji povezuje epohe, Religija i tolerancija*, 8 (2010) 13, 189-191; *isti*, *Hram kao Božji stan, Religija i tolerancija*, 10 (2012) 17, 5-22.

⁴ Zorica KUBURIĆ, *Moć identifikacije Religija i tolerancija*, 6 (2008) 10, 11-19.

⁵ Đuro ŠUŠNJIĆ, *Dijalog i tolerancija*, Beograd, Čigoja štampa, 1997.

⁶ Đuro ŠUŠNJIĆ, *Granice tolerancije, Religija i tolerancija*, 3 (2004) 1, 7.

bavi, koja se ne može zahtijevati, tolerancija je realno ostvariva i dostatna za funkcioniranje religijskog pluralizma na Balkanu.

Za razliku od Đure Šušnjića, koji o religiji piše analitički i teorijski, akademik Ivan Cvitković⁷ piše kritički i empirijski. Svojim radovima objavljenim u časopisu osvjetljava bosansko-hercegovački kontekst i promišlja o sasvim konkretnim problemima. Jedan od njih, koji ne prestaje biti aktualnim pitanjem za istraživače, jest: »Vjeronauka u obrazovnom sistemu BiH«. Drugo aktualno pitanje jest: »Religijski pluralizam u Europi«. Međutim, ključno pitanje suživota u Bosni i Hercegovini jest pitanje mogućnosti zajedničkog života kršćana i muslimana u istoj državi.⁸ To pitanje postavlja i protestantski teolog Miroslav Wolf,⁹ koji smatra da je vjerovanje u istoga Boga dovoljan razlog zajedništva te da je moguće graditi dobre društvene odnose radi zajedničkog dobra. S točke gledišta pravoslavlja mlađe generacije, značajno je navesti radove pravoslavnog teologa Srđana Simića,¹⁰ koji piše o islamu u nastojanju da na komparativan način približi zajednička vjerovanja. Teme koje su u časopisu objavljene jesu sljedeće: *Kuranski šestodnev; Utjecaj ranog kršćanstva na islam; Šizme u islamu; Islamska mistika; Stvaranje i uskrsnuće u Kuranu*.

Sociolog religije Sergej Flere¹¹ svoj doprinos daje tekstovima koji su bitni za odnos Crkve i države: »Religija u javnoj školi – orijentiri za države u tranziciji«; »Princip odvojenosti Crkve od države i verska tolerancija«. Pravnici Alijeandro Tores¹² piše o važnosti neutralnosti države kad je u pitanju bilo koja religija. Ideja neutralnosti ključna je u povijesti religijskih sloboda i slobode savjesti. On smatra da je ideja tolerancije i neutralnosti javnih autoriteta nužan i prvi korak, ali ne znači da se tu završavaju napori u ostvarivanju mira.

Jedan je od najstarijih autora čiji su tekstovi objavljavani od prvog broja akademik dr. Vladeta Jerotić. Početak izlaženja ovog časopisa obilježen je ključnim riječima: *Religija, vjeronauk, tolerancija*. Prvi tekst koji je objavljen napisao je akademik Vladeta Jerotić

Uloga hrišćana i pravoslavnog hrišćanstva u uslovima savremene krize. Autor govori s pozicija pravoslavnog kršćanstva, ali prema načinu pisanja vidimo

⁷ Ivan CVITKOVIĆ, Vjeronauka u obrazovnom sistemu BiH, *Religija i tolerancija*, 0 (2002) 0, 35-40; isti, Religijski pluralizam u Europi, *Religija i tolerancija*, 6 (2008) 10, 21-28.

⁸ Zorica KUBURIĆ, Odnosi između hrišćana i muslimana, *Religija i tolerancija*, 9 (2011) 16, 419-423.

⁹ Zorica KUBURIĆ, Da li hrišćani i muslimani poštuju istog boga? *Religija i tolerancija*, 9 (2011) 16, 415-419.

¹⁰ Srđan SIMIĆ, Kuranski šestodnev, *Religija i tolerancija*, 5 (2007) 8, 67-74; isti, Uticaj ranog hrišćanstva na islam, *Religija i tolerancija*, 6 (2008) 10, 85-94; isti, Šizme u islamu, *Religija i tolerancija*, 7 (2009) 11, 107-136; isti, Islamska mistika, *Religija i tolerancija*, 8 (2010) 13, 89-109; isti, Stvaranje i vaskrsenje u Kuranu, *Religija i tolerancija*, 9 (2011) 15, 53-69.

¹¹ Sergej FLERE, Religija u javnoj školi – orijentiri za države u tranziciji. *Religija i tolerancija*, 0 (2002) 0, 31-34; Sergej FLERE, Princip odvojenosti Crkve od države i verska tolerancija, *Religija i tolerancija*, 3 (2005) 4, 7-12.

¹² Alejandro TORRES GUTIERREZ, Neutralnost državnih autoriteta i religija, *Religija i tolerancija*, 7 (2009) 12, 201-216.

da promiče kulturu dijaloga i vjerske tolerancije. U zaključku Jerotić kaže da nije potrebno promatrati pojave koje nagovješćuju »novo doba« samo s njihove tamne strane i poziva se na poznatog hrvatskog sociologa religije Jakova Jukića:

»Unatoč spomenutim teškoćama, takav pluralizam pridonosi i stvaranju pozitivnih sadržaja u smislu učvršćenja osobne vjere, jer se od kršćana sad zahtijeva posve svjestan odabir i slobodan pristanak uz samo jednu ponuđenu religiju. Kršćaninom se dakle čovjek više ne rađa, nego tek mora to mukotrpno postati.«

Vladeta Jerotić potom kaže:

»Gotovo da ne bih imao šta više dodati ovim rečima Jakova Jukića.«¹³

Vladeta Jerotić svojim je dugogodišnjim neumornim radom i gotovo svakodnevnom prisutnošću u javnosti širio kulturu dijaloga i tolerancije. Tekstovi koje još želim spomenuti nose sljedeće naslove: »Može li se voleti bez žrtvovanja«,¹⁴ »Prelaženje dozvoljene granice«,¹⁵ »Vreme večne nade – vaskrsenje«,¹⁶ »Kako čovek postaje ateista, agnostik i teista«. ¹⁷ O Vladeti Jerotiću i njegovom duhovnom roditeljstvu objavljeno je u tekstu¹⁸ koji je jedna vrsta zahvalnosti za primjer i potporu svima onima koji su od njega učili.

Pregled objavljenih radova po godištima

Ovdje će se prikazati nekoliko radova prema kriteriju citiranosti, prema SCI¹⁹ indeksu koji je dostupan na internetu, što upućuje na lokalno vrednovanje znanstvene kvalitete tekstova. Također ću prikazati tekstove čiji su naslovi najviše privukli pažnju studenata u istraživanju koje je provedeno na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu sa studentima sociologije četvrtih godina na predmetu *Sociologija religije*, 9. listopada 2012. godine. Svaki je student mogao izabrati broj časopisa i tekst koji ga najviše zanima.

U srpskom citatnom indeksu²⁰ dostupne su sve informacije o časopisu od bibliometrijskih karakteristika (prvo analizirano godište je 2005.) do svih tek-

¹³ Vladeta JEROTIĆ, Uloga hrišćana i pravoslavnog hrišćanstva u uslovima savremene krize, *Religija i tolerancija*, 0 (2002) 0, 13-18.

¹⁴ Vladeta JEROTIĆ, Može li se voleti bez žrtvovanja, *Religija i tolerancija*, 6 (2008) 10, 7-10.

¹⁵ Vladeta JEROTIĆ, Prelaženje dozvoljene granice, *Religija i tolerancija*, 8 (2010) 13, 195-196.

¹⁶ Vladeta JEROTIĆ, Vreme večne nade – vaskrsenje, *Religija i tolerancija*, 9 (2011) 15, 7-11.

¹⁷ Vladeta JEROTIĆ, Kako čovek postaje ateista, agnostik i teista, *Religija i tolerancija*, 9 (2011) 16, 443-449.

¹⁸ Zorica KUBURIĆ, Razgovori s Vladetom Jerotićem – duhovno roditeljstvo, *Religija i tolerancija*, 5 (2007) 8, 123-130.

¹⁹ <http://scindeks.ceon.rs/issue.aspx?issue=9556>.

²⁰ <http://scindeks.ceon.rs/journaldetails.aspx?issn=1451-8759>.

<http://scindeks-bic.ceon.rs/journal/details.aspx?issn=1451-8759>.

stova. Prema podjeli Ministarstva nauke, časopis je razvrstan u grupu *ostale humanističke nauke*. Časopis izlazi polugodišnje redovno od 2004, a pokrenut je 2002. godine.

Vjerska nastava, kao zahtjev za ulazak u obrazovni sustav i otpor prema vraćanju na negdašnje oblike obrazovanja, nekoliko godina bila je predmet znanstvenih skupova i tekstova autora koji je opisuju i analiziraju. U ovom broju objavljena su različita viđenja vjerske nastave, ili vjeronauka, i istraživanja s terena. Broj sadrži tekstove izložene na znanstvenoj konferenciji u kojoj se prikazuju stavovi većinske crkve u realizaciji vjerske nastave, ali i neki problemi s kojima se susreću manjinske crkve i vjerske zajednice. Time je obilježen i tekst koji su studenti izabrali, a odnosi se na praksu izvođenja vjerske nastave u školi u vjerski mješovitim sredinama.²¹

Najcitiraniji tekst u časopisu koji je izdan 2004. godine pod naslovom je: *Mladi i verska tolerancija*, čije su autorice: Snežana Joksimović i Zorica Kuburić.²² U radu se razmatraju rezultati istraživanja vjerske distance i vjerske tolerancije učenika srednjih škola u Srbiji. Istraživanje je proveo Centar za empirijska istraživanja religije iz Novog Sada 2002. godine na uzorku od 610 ispitanika iz sedam gradova. Dobiveni podaci pokazuju da je većina ispitanih srednjoškolaca u Srbiji otvorena i tolerantna, ali ima i onih koji pokazuju nepovjerenje prema pripadnicima drugih konfesija i koji teže vjerskoj homogenosti. Srednjoškolci iz Vojvodine pokazuju veću vjersku toleranciju i manje distanciranje nego njihovi vršnjaci u užoj Srbiji. Bojazan od vjerski heterogene sredine manje je izražena kod mladih iz vjerski i nacionalno mješovitih obitelji i kod onih koji imaju prijatelje druge vjere. Veću socijalnu distancu i vjersku netoleranciju pokazuju mladi koji su religiozni.

O ekumenskoj povelji ovdje i sada, piše Tomislav Žigmanov.²³ Bio je to pot-hvat prikazivanja sadržaja, kako ističe autor, vjerojatno najznačajnijeg dokumenta u posljednjih nekoliko stotina godina u europskom kršćanstvu na planu ekumenskog djelovanja unutar kršćanstva – s nazivom *Charta oecumenica*. Ovaj su dokument potpisali predsjednik Konferencije europskih crkava mitropolit Jérémie i predsjednik Vijeća europskih biskupskih konferencija kardinal Miroslav Vlk. Ujedno, ovo je bilo prvo objavljivanje Ekumenske povelje u Srbiji. Ovo je bio tekst koji su studenti izabrali. Tema ekumenizma dijeli pravoslavno vjerništvo i čini podjele u crkvi među vjerništvom i svećenstvom.

Najcitiraniji tekst u časopisu *Religija i tolerancija*, ne samo u ovom broju, jest *Slika o sebi između svetovnog i duhovnog identiteta*.²⁴ U ovom radu pošlo

²¹ Ljiljana VRANIĆ, Uloga i položaj obrazovnog sistema u multikonfesionalnom dijalogu, *Religija i tolerancija* 1 (2002) 0, 71-76.

²² Snežana JOKSIMOVIĆ, Zorica KUBURIĆ, *Mladi i verska tolerancija*, *Religija i tolerancija*, 3 (2004) 1, 17-30.

²³ Tomislav ŽIGMANOV, O Ekumenskoj povelji ovdje i sada, *Religija i tolerancija*, 3 (2004) 1, 31-46.

²⁴ Zorica KUBURIĆ, Ana KUBURIĆ, *Slika o sebi između svetovnog i duhovnog identiteta*, *Religija i tolerancija*, 3 (2004) 2, 17-36.

se od pitanja: Na koje aspekte slike o sebi posebno utječe religija? Po čemu se sve razlikuju oni koji su orijentirani k svjetovnim, a po čemu oni koji su orijentirani k duhovnim vrijednostima i jesu li te razlike bitne? Odgovori su dani u teorijskom i empirijskom dijelu istraživanja. Rezultati su dio istraživanja Centra za empirijska istraživanja religije (CEIR) na projektu »Religija i mladi«. Putem statističke obrade podataka analizirane su razlike koje postoje između učenika gimnazija i učenika bogoslovije, onih koji su orijentirani k svjetovnim zanimanjima i onih koji su se opredijelili za duhovno zanimanje. Rezultati su pokazali da su razlike između svjetovnog i duhovnog identiteta utemeljene u slici o sebi koju imaju mladi, a to se posebno odnosi na kontrolu vlastitog ponašanja. Moralnost, seksualnost i krivica su točke razdvajanja populacije mladih onda kad religioznost nije samo dio deklarativnog iskaza. Budući da ima malo empirijskih istraživanja na pravoslavnim vjernicima, rad je privukao pažnju znanstvene javnosti.

Najzanimljiviji tekst za studente u ovom broju bio je tekst Radmila Bodiroge,²⁵ *Religijski strah i psihološke posljedice*. Autor pokreće pitanje kvalitete religioznosti koja se formira primarno na osjećajima straha i krivice. Navodi pobornike religijskog straha i njegove protivnike, zalažući se za razdvajanje pojma strahopoštovanja od straha. U radu se govori o religijskom strahu u poganskoj i pravoslavnoj religiji kod Srba, kao i u katolicizmu i protestantizmu. U radu se religioznost utemeljena na strahu povezuje s depresijom i anksioznošću, pa se tako vjerski život, umjesto da donese mir, pretvori u unutarnji nemir.

Zlatiborka Popov²⁶ piše o religiji i toleranciji. U teorijskom dijelu, naglasak je stavljen na problem tolerancije u tzv. *religijama knjige* (kršćanstvu, judaizmu, islamu) kroz prizmu suvremenih globalizacijskih procesa, problema formiranja nacionalnih država i položaja manjinskih religioznih grupacija (prije svega islamske) u uvjetima suvremene sekularne zapadne demokracije. U empirijskom dijelu učinjen je pokušaj provjere percipiraju li neke skupine stanovništva (religiozne i nereligiozne) ovu vezu između religijske pripadnosti, religijskih učenja i tolerancije. Istraživanje je pokazalo da obje skupine upućuju na značenje ove veze, jedino što religiozni (u ovom uzorku većina su pravoslavni) apsolutiziraju ovu vezu, zanemaruju društvenu strukturu u kojoj se ona prakticira, i smatraju da su islam i male vjerske zajednice, odnosno sekte, netolerantne te da su više doprinijele i doprinose sukobima. Nereligiozni ovu vezu shvaćaju u relativnom smislu i smatraju da su sve vjerske zajednice podjednako doprinosile sukobima. Karakteristično je da i nereligiozni pokazuju nesnošljivost prema malim vjerskim zajednicama.

²⁵ Radmilo BODIROGA, Religijski strah i psihološke posljedice, *Religija i tolerancija*, 3 (2004) 2, 55-82.

²⁶ Zlatiborka POPOV-MOMČINOVIĆ, Religijski strah i tolerancija, *Religija i tolerancija*, 4 (2005) 3, 79-98.

Zlatiborka Popov²⁷ piše još jedan zanimljiv tekst pod naslovom: *Pravoslavlje i izazovi demokratizacije, multikulturalizma i tolerancije*. To je pokušaj da se problematizira odnos pravoslavlja prema suvremenim svjetskim tijekovima i izazovima, prije svega izazovima demokratizacije, multikulturalizma i tolerancije. Pravoslavlje, zbog svojevrsnog liturgijskog izolacionizma i zanemarivanja tzv. horizontalne dimenzije, odnosno racionalnog odnosa prema društvu i svijetu, lako podliježe opasnosti da bude podvrgnuto autoritarnoj vlasti (period cezaropapizma u Bizantu, Rusiji i Nemanjićkoj Srbiji), ili da se u neprijateljskom okružju (duga i teška razdoblja tuđinske i ateističke vlasti) povuče iz svijeta, što ga još više udaljava od modernih tijekova. Isto tako, zbog svojevrsnog etnofiletizma, odnosno nacionalizma, koji proizlazi iz činjenice da svaki pravoslavni narod ima svoju crkvenu autonomiju, kao i iz činjenice da je u periodu strane vlasti imalo nacionalnu i državotvornu ulogu, nastaje opasnost da se načela multikulturalnosti i tolerancije, iako se mogu deklarativno prihvatiti, u praksi teže ostvaruju. Iz tih povijesnih i strukturalnih okolnosti, kao i stoga što se većina tzv. pravoslavnih zemalja nakon sloma komunističkog sustava našla u ekonomskoj, političkoj i duhovnoj krizi, postoji i raskorak između svojevrsnog pravoslavnog mesijanstva i nacionalnog partikularizma, s jedne strane, te pozivanja na ljubav, toleranciju, pokajanje i oprost, s druge strane.²⁸

Tekst koji je studente sociologije u ovom broju najviše zanimao jest tekst Sergeja Flerea,²⁹ *Princip odvojenosti Crkve od države i verska tolerancija* – o institucionalnim okvirima ostvarivanja vjerske tolerancije u suvremenim europskim okvirima. Autor razmatra značenje načela odvojenosti Crkve od države u odnosu na afirmaciju vjerske tolerancije, utvrđujući da je to načelo i njegovo dosljedno ostvarivanje nužan institucionalni uvjet za ostvarivanje načela tolerancije. Autor opisuje institucionalna rješenja koja su u pogledu na odnos Crkve/vjerskih zajednica i države na snazi u Sloveniji, kao i zaplete i moguće daljnje obrate, ovisne o političkoj situaciji.

Vjerska distanca je značajna tema za istraživanje, posebno na prostoru Balkana, gdje se društvo raslojilo po vjerskim razlikama. Tekst *Verske zajednice u Srbiji i verska distanca*,³⁰ približava nam empirijsku realnost. U vrijeme prije pada komunističke ideologije religioznost općenito je bila marginalizirana, međutim, poslije devedesetih, religioznost je postala poželjna pojava i, naravno, još je poželjnija pripadnost većinskoj religiji. U ovom radu prikazani su podaci popisa stanovništva u kontekstu sagledavanja tko je vjerska većina, a tko manjina. Također su prikazana sociološka istraživanja i ukazano je na razliku između

²⁷ Zlatiborka POPOV-MOMČINOVIĆ, *Pravoslavlje i izazovi demokratizacije, multikulturalizma i tolerancije*, *Religija i tolerancija*, 4 (2005) 4, 95-109.

²⁸ Isto.

²⁹ Sergej FLERE, *Principi odvojenosti crkve od države i verska tolerancija*, *Religija i tolerancija*, 4 (2005) 4, 7-12.

³⁰ Zorica KUBURIĆ, *Verske zajednice u Srbiji i verska distanca*, *Religija i tolerancija*, 5 (2006) 5, 53-70.

konfesionalnog deklariranja i religijske samoidentifikacije kao indikatora u empirijskim istraživanjima, te o stupnju religioznosti građana Srbije. Istraživanje socijalne distance rađeno je 2003. godine i ponovljeno 2005. godine. U radu su prikazani i incidenti koji su se događali i koji upućuju na položaj religijskih manjina.

Đuro Šušnjić³¹ u tekstu *Prepreke na putu razumevanja, poverenja i pomirenja* ukazuje da u životu postoje neke »konstante našeg mentaliteta« koje se pokazuju kao smetnja razumijevanju, povjerenju i pomirenju između naroda, vjera i kultura. Ti čvrsti obrasci mišljenja, vjerovanja i ponašanja (nacionalni, politički, kulturni), o kojima će ovdje biti riječi, jesu: tradicionalizam, autoritarni mentalitet, politička ne/kultura, antiintelektualizam, predrasude, nepostojanje kritičke javnosti i jezični obrasci. Čuveni bi francuski povjesničar Fernan Braudel rekao da su ovo pojmovi dugog trajanja.

U tekstu: *Kontakt programi/emisije vjerskog i laičkih radija u Vojvodini* – komparativna diskurzivna analiza uključivanja slušatelja u kontakt programe/emisije vjerskog i laičkih radija – Dubravka Valić-Nedeljković sagledava jednu, kod nas gotovo neobrađen oblik radijskoga predstavljanja kako vjerskih tako i laičkih sadržaja. Riječ je o telefonskom uključivanju slušatelja u kontakt program/emisiju. Prvo se definiraju osobine radija kao medija, što je uvjet, odnosno dobra osnova za kontakt program/emisiju. Potom se razmatraju osobitosti telefonskog uključivanja slušatelja u kontakt program/emisiju što, također, na ovim prostorima nije u stručnoj literaturi obrađivano. Komparativno se sagledavaju, kroz perspektivu performansi medija i žanra, svi elementi koji definiraju model telefonskog uključivanja slušatelja u kontakt program vjerskog radija kao novog fenomena u našoj medijskoj praksi, nasuprot laičkim elektronskim medijima.

U broju 7 za 2007. godinu najcitiraniji tekst je tekst Srđana Barišića: *Prilog upoznavanju protestantskih vjerskih zajednica*. Upoznavanje vjerskih zajednica i religijskih sustava preduvjet je svakog dijaloga i tolerancije, a najbolji primjer za to su male vjerske zajednice, često nazivane sektama, koje su žrtve stereotipa i predrasuda. Upoznavanje je preduvjet dijaloga, razumijevanja i tolerancije. Govori se o Reformatskoj kršćanskoj crkvi, Kršćanskoj adventističkoj crkvi i Baptističkoj crkvi.

Izabrani tekst od strane studenata je tekst: *Jehovini svjedoci – međunarodna verska zajednica*. Autrica Isidora Milovanović³² na početku prikazuje kratku povijest Jehovinih svjedoka u moderno doba, kroz koju daje uvid u podrijetlo Jehovinih svjedoka, a zatim govori o njihovoj organizaciji, posebno njihovoj međunarodnoj propovjedničkoj djelatnosti, koja je jedna od osnovnih znakova njihove prepoznatljivosti, a na kraju govori nešto o njihovim vjerovanjima. Bu-

³¹ Đuro ŠUŠNJIĆ, *Prepreke na putu razumevanja i pomirenja*, *Religija i tolerancija*, 5 (2006) 5, 7-14.

³² Isidora MILANOVIĆ, *Jehovini svjedoci – međunarodna verska zajednica*, *Religija i tolerancija*, 6 (2007) 7, 135-144.

dući da su Jehovini svjedoci u istraživanju vjerske distance najmanje poželjni u svim istraživanim ulogama, ovaj je tekst doprinos u razumijevanju ove vjerske zajednice.

Povjesničar Nikola Samardžić³³ piše tekst: *Globalni izazov političkog islama*. U opiranju »Novom svjetskom poretku«, globalnoj stvarnosti koja je potekla iz unilateralizma u međunarodnim odnosima, islamizam je zaprijetio zapadnoj dominaciji u politici i kulturi. Autor smatra da islamističko odbacivanje Zapada doprinosi globalnoj balkanizaciji. Suvremeni islamistički projekti ne vezuju se za neki teritorij, dijelom i zbog povijesnih neuspjeha u dosljednoj izgradnji islamističke države. Osnovni islamistički paradoks je usvajanje individualizma u kontekstu deteritorijaliziranog globalnog prostora, tako da se on odvajava od svoje osnovne specifične kulture, iz koje potječe, prije svega u uvjetima imigracije u kojoj se sljedeće generacije, rođene u zapadnoj kulturi, djelomično asimiliraju.

Zanimljiv je i tekst u kome autorica Ira Prodanov-Kraišnik³⁴ govori o procesu desekularizacije u srpskoj umjetnosti i glazbi. Desekularizacija kao sociološki fenomen na srpskim prostorima izazvala je ozbiljne promjene i na polju umjetnosti. Religija koja je dugo godina bila zabranjena, u djelima umjetnika osamdesetih godina postaje značajna oblast zanimanja. Generalno se u umjetnostima prate dvije struje stvaranja na religijske teme: u jednoj se kroz religijsko veličaju nacionalne vrijednosti, dok u drugoj autori nastoje afirmirati religijske vrijednosti u najširem smislu riječi. Skladatelji druge polovice 20. stoljeća pak svojim djelima ozvučuju elemente religijskih svjetskih glazbenih djela i pravoslavne glazbe ili nastoje svojim izvornim djelima asociirati na neke religijske glazbene tradicije. Oni, zahvaljujući valu desekularizacije, koji u sebi nosi i elemente sekularizacije, pišu mahom religijsku glazbu za koncertne dvorane, a ne religijsku glazbu za potrebe crkvene službe.

Slika o Bogu u stavovima opće populacije na Balkanu,³⁵ zanimljiv je tekst koji se temelji na istraživanju (Balkan Monitor) provedenom na prostoru Balkana (Gallup Europe, 2007). Istraživanje je rađeno na uzorku od 9.464 ispitanika. Od brojnih osobina koje se pripisuju Bogu najviše je razmatrana ona koja ukazuje da je Bog dobar, pun ljubavi i da prašta, u odnosu na sliku o Bogu koji kažnjava i koji je strog. Pozitivna slika o Bogu ukazuje da je Bog cjelovito biće u koga se ima apsolutno povjerenje, ne zbog moći, strogosti i mogućnosti kažnjavanja, već zbog ljubavi i mogućnosti zaštite i spasenja. Budući da slika o Bogu omogućuje proces identifikacije, uloga religije sasvim je vidljiva u svakodnevnom životu.

³³ Nikola SAMARDŽIĆ, Globalni izazov političkog Islama, *Religija i tolerancija*, 6 (2007) 8, 75-92.

³⁴ Ira PRODANOV-KRAIŠNIK, Desekularizacija u srpskoj umjetnosti i muzici, *Religija i tolerancija*, 7 (2008) 9, 50-71.

³⁵ Zorica KUBURIĆ, Slika o Bogu u stavovima opšte populacije na Balkanu, *Religija i tolerancija*, 8 (2009) 11, 25-44.

Posebna pažnja posvećena je razlikama koje postoje kod vjernika pravoslavne, katoličke, protestantske i islamske vjeroispovijesti.

Srdan Sremac³⁶ napisao je tekst: *Glasovi iz džanki pakla i isceljenje u tišini* – prijedlog za narativni pristup u istraživanju svjedočanstva o konverziji kod bivših ovisnika. U članku se autor prvenstveno bavi narativnim pristupom u istraživanju svjedočanstva konvertita – bivših ovisnika. Autor naglašava da narativna metoda omogućuje adekvatan pristup analizi svjedočanstava konvertita i na taj način pomaže istraživaču da lakše razumije psihološku i duhovnu transformaciju bivših ovisnika, kao i bolje shvaćanje uloge religije u njihovim pričama. U radu autor razumije konverziju kao adaptivni mehanizam koji pomaže bivšem ovisniku da ukloni psihološke konflikte i na taj način kreira novu self-naraciju. Također, autor smatra da se prilikom kazivanja svjedočanstva, ovisnicima pruža prilika za reinterpretaciju i rekonstrukciju njihove prošlosti, kao i planiranje budućnosti u kontekstu novousvojenog religijskog jezika. Prema tome, bivši ovisnici konstruiraju životnu priču kao tipičnu priču konverzije.

Španjolski pravnik Gutierrez Torres Alejandro³⁷ piše tekst: *Neutralnost državnih vlasti i religija*. Ideja neutralnosti ključna je u povijesti religijskih sloboda i slobode savjesti. Bez neutralnosti države potpuno je prepoznavanje ideje o slobodi nemoguće. U ovom radu osnovni je zadatak definirati koncept neutralnosti iz povijesne perspektive i perspektive komparativnog prava. Sudska praksa Europskog suda za ljudska prava pokazuje moguće načine razumijevanja načela neutralnosti. Svakako, to nije jedini mogući put. Stoljećima se traga za najpovoljnijim okvirom u kome mogu harmonično koegzistirati različite religije, vjerovanja i načini mišljenja. Ideja tolerancije i neutralnosti javnih autoriteta nužan je i prvi korak, ali ne znači da se tu završavaju naponi u ostvarivanju mira.

Hammerman David Wesley³⁸ s prestižnog Sveučilišta u Washingtonu, promišlja o mogućnostima prevladavanja konflikata – analiza o tome kako se religija može koristiti radi prevladavanja društvenih konflikata izazvanih na rasnoj i političkoj osnovi. Tema ovog rada je kako religija može poslužiti kao sredstvo dostizanja političkog i rasnog pomirenja. Unatoč tvrdnji da religija proizvodi konflikt, religija također sadrži i potencijal da se dostigne pomirenje na rasnoj i političkoj osnovi, koje su bitno povezane. Glavno se pitanje odnosi na to kako religija doprinosi društvenim podijeljenostima, kako ona uvodi konflikt utemeljen na religijskim razlikama i objašnjava da religija nije uzrok konflikta već ga samo pojačava, ako on već postoji. Također je opisano kako se mogu izgraditi mostovi suradnje koristeći religijske inicijative za njihovo zalječenje. Autor se

³⁶ Srdan SREMAC, Voices from a Junky Limbo and the Heaven Afterwards. Proposal for a Narrative Investigation of Addicts Conversion Testimonies, *Religija i tolerancija*, 8 (2009) 11, 73-90.

³⁷ Alejandro TORRES GUTIÉRREZ, Neutralnost državnih autoriteta i religija, *Religija i tolerancija*, 8 (2009) 12, 201-216.

³⁸ David Wesley HAMMERMAN, Building Bridges, *Religija i tolerancija*, 8 (2009) 12, 249-260.

fokusira na Južnoafričku Republiku u *post apartheidu*, Sjevernu Irsku i također ispituje ograničenja religije i odnose religije i izraelskog društva.

Empirijska istraživanja balkanskog prostora, ukazuju na sve veće značenje prisutnog pluralizma religijskih vjerovanja kao i vjerskih organizacija. U tekstu *Varijeteti religijske vjere na Balkanu*,³⁹ posebna pažnja posvećena je analizi odgovora ispitanika na pitanja vezana uz vjerovanja koja upućuju na sličnosti i razlike između pripadnika različitih vjerskih zajednica na Balkanu. Pitanja koja se u radu pokreću jesu vjerovanje u Boga, anđele, raj, pakao, čistište, spasenje, uskrsnuće. Istraživanje je rađeno (Gallup Balkan Monitor) na uzorku od 9.464 ispitanika s prostora Balkana i ukazuje da je religijska vjera na Balkanu veoma prisutna.

Milan Vukomanović⁴⁰ u svom tekstu *Religija pred izazovima mnogostruke modernosti* promišlja o sekularizacijskoj paradigmi koju bi danas trebalo promatrati kao jednu od pretpostavki zapadnih oblika modernizacije, ali i kao nasljeđe koje nije uhvatilo dubljeg korijena u većini azijskih, afričkih, a posebno muslimanskih društava. Suvremeni trend desekularizacije manifestira se, pak, i sâm u različitim formama, obrascima i pojavnim oblicima: kao povratak klasičnoj religioznosti u središnjoj i istočnoj Europi, ali i kao (neo)fundamentalizam i komunalno-nacionalni pokreti u Sjevernoj Africi, Južnoj Aziji i na Bliskom i Srednjem Istoku; kao evanđeoski ili kvazireligijski »preporod« u SAD-u, Latinskoj Americi i Južnoj Koreji, ali i kao kvazireligijski kult ličnosti u Sjevernoj Koreji; napokon, kao ultrakonzervativni lokalni revivalizam s eshatološko-apokaliptičkim tonovima u Izraelu i Iranu, ali i kao religijsko-ideološki fundamentalizam s globalnim, misionarskim pretenzijama u Saudijskoj Arabiji.

Zaključak

Časopis *Religija i tolerancija* svojim sadržajem u desetogodišnjem izlaženju polako, ali sigurno doprinosi promjenama u odnosu prema religiji i religijskome u Srbiji. Autora ima više od 200. Oni su pisali o religiji i toleranciji, o znanosti i religiji, o filozofiji religije, o sociologiji religije, o psihologiji religije... Imena koja se izdvajaju, jer smo od njih učili, su: Vladeta Jerotić, Đuro Šušnjić, Ivan Cvitković, Srgej Flere, Nikola Skledar... Kontekst u kome je časopis nastajao, kako u pogledu prostora tako i u pogledu vremena, obilježio je i znanstvenu misao. Empirijska istraživanja unosila su svježinu realnosti prije svega u Srbiji, potom na prostoru bivše Jugoslavije, ali i iz europskoga konteksta događanja, kao što je Francuska, Španjolska, Engleska, SAD.

³⁹ Zorica KUBURIĆ, *Varijeteti religijske vere na Balkanu*, *Religija i tolerancija*, 9 (2011) 15, 17-30.

⁴⁰ Milan VUKOMANOVIĆ, *Religija pred izazovima mnogostruke modernosti*, *Religija i tolerancija*, 11 (2012) 47-62.

Karakteristično za časopis jest to da su u njemu objavljivali kako sociolozi religije tako i psiholozi, filozofi, pravnici, povjesničari, teolozi, muzikolozi, stručnjaci u oblasti novinarstva. Također je različita i vjerska i nacionalna pripadnost autora. Teme kojima se autori bave veoma su raznovrsne i inspirativne za nova istraživanja. Religija se u časopisu promatra kako u teorijskom tako i u empirijskom istraživanju. I na kraju, ono što bismo mogli navesti kao vrijednost jest da recenzenti, osim znanstvene kvalitete rada, vrednuju pristigle tekstove i po porukama koje upućuju u odnosu na toleranciju. U tom smislu, još na početku izlaženja, dragocjen je bio tekst Đure Šušnjića o određivanju granica tolerancije.

Đuro Šušnjić piše da je tolerancija uvjet razvoja osobe, te da je čovjek tolerantan tek onda kad nešto usvoji od drugog čovjeka koji se s njim ne slaže. Šušnjić ističe da je duhovan čovjek, svjestan različitih pristupa svijetu, te da je blag prema sugovorniku, ali ne iz slabosti, već zbog snage i volje da upozna drukčije stavove od svojih, jer samo jaki mogu biti tolerantni. On smatra da je svakako bolje biti pretjerano tolerantan nego pretjerano netolerantan. Tolerancija nema granica što se tiče mišljenja, ali ima granice kad je riječ o ponašanju. Uistinu dijaloški i tolerantan način mišljenja i življenja imao bi za posljedicu da među misliocima ne bi bilo dogmatika, među vjernicima fanatika, a među političarima tirana.⁴¹

---

⁴¹ Đuro ŠUŠNJIĆ, *Granice tolerancije, Religija i tolerancija*, 3 (2004) 1, 7-16.

Zorica Kuburić

Religion and Tolerance in the Balkan Winds
Religion and Tolerance Journal (2002 – 2012)

Summary

This paper⁴² presents the journal of Religion and Tolerance over its ten years of publishing. Since its first appearance in 2002 until the end of 2012, the interest in religion has been significantly increased, as well as the number of those who study and write about religion, thus the size of the journal has been growing year after year. The sociology of religion has become a distinguished discipline of social science, which attracts those who are not engaged with religion, experts who research it, as well as those who are plainly religious. Therefore, in spite of financial difficulties, and of the Ministries which impose increasingly stricter conditions for obtaining financial means each year, the journal of Religion and Tolerance has survived over ten full years. The total number of pages in these ten years is 3,580, and the number of authors exceeds 200. The number of published articles per issue is ten in average, which means that there have been 20 articles and 4 book reviews published a year. Other columns that have appeared in the journal are: Interviews, Translations, Lectures, and Letters to the Editor. This paper presents the most read articles, according to the SCI index, and articles that have drawn the greatest attention of students; the research was done in the Faculty of Philosophy in Novi Sad in 2012. Sociology of religion, as it is presented in the journal, has formed its academic identity marked by the sign of tolerance. In relation to methodology, it holds the position of “methodological agnosticism”. Namely, if sociology of religion and its relation with religion are “neither for, nor against, but about it”, the journal of Religion and Tolerance is the right place for an objective discourse about religion, as befits any academic discipline.

Keywords: religion, tolerance, sociology of religion, journals.

(na engl. prev. Đurđica Porobija)

---

⁴² This paper is written as a part of the project “Changes in social structure and mobility as factors of European integrations of the Republic of Serbia, with special reference to the Autonomous Province of Vojvodina”, No. 179053 (2011-2014), which is financed by the Ministry of Science and Technological Development of the Republic of Serbia.